

Het beeld van feodaliteit en ridderschap in middeleeuwse literatuur*

W. P. GERRITSEN

Poetae aliquando historiales eventus joculationibus fabulosis,
quasi quadam eleganti structura, confoederant.

Alanus ab Insulis¹

In het jaar 813 werd, in tegenwoordigheid van vele groten des rijks, de kapel van het keizerlijk paleis te Aken ingewijd. Nadat de paus de mis had opgedragen maakte een aartsbisschop het besluit van de keizer bekend, afstand te doen van de troon ten gunste van zijn zoon Lodewijk. De aanwezige baronnen dankten God die hen in Zijn wijsheid gespaard had voor een vreemde vorst. De keizer riep zijn zoon tot zich, toonde hem de gouden kroon die op het altaar was geplaatst, en wees hem op zijn koninklijke plichten. Daarna beval hij hem zichzelf de kroon op het hoofd te zetten. De jongen, vijftien jaar oud, aarzelt en durft de kroon niet aan te raken, hetgeen zijn vader een van zijn karakteristieke bruske uitvallen ontlokt: de tonsuur zou hem beter passen dan de kroon. Een van de grote vazallen tracht onmiddellijk munt te slaan uit de situatie door aan te bieden voor een periode van drie jaar als regent op te treden; de kroning kan worden uitgesteld. De oude keizer lijkt zich bij dit perfide voorstel neer te leggen, maar nog geen uur later is het dreigend gevaar voor de monarchie in de kiem gesmoord: de would-be usurpator ligt levenloos voor het altaar, gedood door een verschrikkelijke vuistslag van een trouwe vazal, en Lodewijk draagt de kroon die hem door diezelfde vazal op het hoofd is gedrukt.

Ik behoef in dit gezelschap niet uitvoerig te betogen dat dit verhaal 'liegt als de tweede nocturne'. Karel de Grote heeft zijn troonsafstand niet bekend gemaakt tijdens de plechtige inwijding van zijn hofkapel; de paus was niet aanwezig; Lodewijk was in 813 niet vijftien, maar vijfendertig jaar oud; hij schijnt niet te hebben geaarzeld de kroon te aanvaarden; er heeft zich geen regent opgeworpen; de plechtigheid is niet door moord of doodslag verstoord². Waar is alleen, dat Karel de Grote inderdaad in 813, te Aken, zijn zoon als troonopvolger heeft aange-

* Als voordracht gehouden op het congres van het NHG te Utrecht/Driebergen op 20 oktober 1973. Mijn collega's prof. dr. F. W. N. Hugenholtz en jkvr. dr. J. M. van Winter zijn zo vriendelijk geweest deze tekst kritisch door te lezen. Ik betuig hier graag mijn erkentelijkheid voor hun waardevolle suggesties. Het spreekt vanzelf dat ik voor fouten en vergissingen alleen zelf verantwoordelijkheid draag.

1. Alanus ab Insulis, *De Planctu Naturae* in: Thomas Wright, ed., *The Anglo-Latin Satirical Poets and Epigrammatists of the Twelfth Century*, II (Londen, 1872) 465-66.

2. J. Bédier, *Les légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste* (4 dln, 3e dr.; Parijs, 1926) II, 246 en J. Frappier, *Les chansons de geste du cycle de Guillaume d'Orange* (2 dln; Parijs, 1955-1965) II, 77.

wezen. Wat u gehoord hebt is een samenvatting van de openingsscène van het Oudfranse chanson de geste *Le couronnement de Louis*³ uit de twaalfde eeuw, met toevoeging van het jaartal en weglating van de namen van de twee vazallen, Arneïs d'Orléans en Guillaume d'Orange⁴.

Als het gaat om historische gegevens met betrekking tot de kroning van Lodewijk de Vrome is *Le couronnement de Louis* van nul en gener waarde. De historicus zal in eerste instantie graag bereid zijn de bestudering ervan over te laten aan zijn litterair-historische collega. Maar de literatuurhistoricus laat zich niet zo gemakkelijk afschepen, hij heeft vragen te stellen waarbij hij een beroep moet doen op de historicus. En dan kan het gebeuren dat het in samenwerking gevonden antwoord ook voor de historicus van belang blijkt. Ik zal proberen dit toe te lichten aan de hand van de bevindingen waartoe men bij het onderzoek van *Le couronnement de Louis* is gekomen⁵. Een van de kardinale vragen voor de literatuurhistoricus is deze: wat heeft een dichter in de twaalfde eeuw bezielde om de kroning van Lodewijk de Vrome als openingsscène van een chanson de geste te kiezen, en waarom heeft hij deze kroning zó beschreven als hij gedaan heeft? Men kan zich niet van deze vraag afmaken door te veronderstellen dat de dichter 'toevallig' tegen een geschreven bron uit de Karolingische tijd (waarschijnlijk de *Vita Hludowici* van Theganus⁶) was aangelopen waarin de kroning van 813, zij het geheel anders, wordt beschreven. En het probleem wordt alleen verschoven als men het optreden van de twee vazallen - waarvan de kroniek uiteraard niet rept - verklaart uit een litteraire traditie die gelegenheid bood de beroemde held Guillaume d'Orange te confronteren met de onbetrouwbare Arneïs d'Orléans. Zo gemakkelijk komt men er niet.

De vraag wordt duidelijker, en het antwoord komt dichterbij, als men zich afvraagt welke indruk de kroningsscène op de contemporaine toehoorder heeft gemaakt. Als het waar is dat *Le couronnement de Louis* kort na 1131 is gedicht⁷ - en niets lijkt zich tegen die datering te verzetten -, kan het haast niet anders of de toehoorders moeten bij het relaas van de kroning van Lodewijk de Vrome een historische parallel hebben getrokken met de recente kroning van een andere

3. *Le couronnement de Louis. Chanson de geste du XIIIe siècle*, E. Langlois, ed. Classiques français du Moyen Age (CFMA) (2e dr.; Parijs, 1925) v. 27-149.

4. Vergelijk het curieuze experiment dat Bédier beschrijft in *Les légendes épiques*, 1,248-249, n. 3.

5. Zie de 'Bibliographie sommaire' bij Frappier, *Les chansons de geste*, II, 47-50, noot. Ik baseer mij in hoofdzaak op de conclusies van Frappier, 140-160.

6. Cf. D. Scheludko, 'Neues über das *Couronnement Louis*', *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, LV (1932) 425-474 (spec. 428-435); E. R. Curtius, 'Ueber die altfranzösische Epik [I]', *Zeitschrift für romanische Philologie*, LXIV (1944) 233-320 (spec. 299-303); *idem*, 'Ueber die altfranzösische Epik, IV, *Romanische Forschungen*, LXII (1950) 294-349 (spec. 342-349).

7. Frappier, *Les chansons de geste*, II, 57-59, bespreekt de oudere dateringspogingen en concludeert: 'Il paraît judicieux d'estimer que le *Couronnement* fut composé entre 1131 et 1150 au plus tard'. Deze datering berust echter op het rapprochement met de kroning van Lodewijk VII.

vrome Lodewijk: Lodewijk VII. In 1129 had de toekomst van de Capetingische dynastie verzekerd geleken toen Lodewijk VI zijn oudste zoon Philips had laten kronen. Maar de plotselinge dood van de troonopvolger in 1131 betekende een gevaar dat koste wat kost bezworen moest worden. Daarom werd, vooral op aandringen van 's konings voornaamste raadgever, Suger, de abt van St.-Denis, in allerijl (slechts enkele dagen na de begrafenis van Philips), maar in aanwezigheid van de paus, de elfjarige Lodewijk te Reims gekroond⁸.

Aanvaardt men dit rapprochement, dan krijgt de kroningsscene uit het chanson de geste een politieke betekenis. De kroon op het altaar - de kroon van Karel de Grote - symboliseert de staatkundige idealen van de twaalfde-eeuwse Franse koningen: een door God verleend, erfelijk koningschap, gedragen door de drie standen, gerespecteerd in heel Frankrijk. De politieke werkelijkheid van 1131 was nog beangstigend ver van de vervulling van deze idealen verwijderd, vooral nu de missie van het koningschap was opgedragen aan een zwakke knaap. In de toespraak van de oude keizer tot zijn zoon⁹ kan men een politiek programma beluisteren dat een Franse koning uit de eerste helft van de twaalfde eeuw op het lijf geschreven zou kunnen zijn. Vóór alles moet de koning moedig zijn: het is immers zijn opdracht als aanvoerder van het leger de heidenen te bestrijden:

Tu puez en ost bien mener cent mile omes,
Passer par force les aives de Gironde,
Paiene gent craventer et confondre,
Et la lor terre deis a la nostre joindre¹⁰.

Vervolgens is het zijn plicht, het recht te handhaven, en de maatschappelijk zwakken, in het bijzonder de weduwen en de wezen, te beschermen. En tenslotte drukt de vader zijn zoon op het hart zich te omringen met loyale ridders, en nooit een 'vilain' tot zijn raadgever te maken: 'Il boisereient a petit por loier'¹¹.

Maar deze woorden worden gesproken tot een kind dat de voor hem bestemde kroon niet durft aan te raken. Laat dat zich wel rijmen met een interpretatie die in het chanson de geste een politieke strekking ten gunste van het Franse koningschap wil herkennen? Zou men in een propagandistisch getint werk niet eerder een krachtige koning als centrale figuur mogen verwachten? Men zou daarop kunnen antwoorden dat *Le couronnement de Louis* geen propagandistisch pamflet is, maar een litterair werk met een politieke strekking. De rol van Guillaume

8. R. van Waard, *Le couronnement de Louis et le principe de l'hérédité de la couronne*, *Neophilologus*, XXX (1946) 52-58.

9. *Couronnement de Louis*, v. 61-86.

10. *Couronnement de Louis*, v. 74-77 ('Ge kunt een leger van wel honderdduizend man aanvoeren en gewapenderhand de Gironde oversteken om heidenen te verslaan en te vernietigen, en hun land moet ge toevoegen aan het onze').

11. *Ibidem*, v. 208 ('zij zouden weldra verraad plegen voor een beloning').

d'Orange, de trouwe vazal, vormt daarvan de duidelijkste illustratie. Guillaume koestert medelijden met de zwakke prins, volgens Frappier 'une pitié humaine, mêlée d'impatience et de mépris'¹². Hij werpt zich op als verdediger van de koning, maar meer nog als verdediger van een abstract koningschap, waarvan Lodewijk de zwakke, maar legitieme belichaming vormt. Zoals hij, Guillaume, de belichaming vormt van een ideale conceptie van de vazalliteit: de onwankelbare trouw van de vazal aan de persoon van zijn heer, ook en vooral in een situatie waarbij deze laatste zonder zijn 'raad en daad' ten onder zou gaan. Wij hebben hier te doen met een litterair thema dat in de chansons de geste in allerlei vormen optreedt en dat beslist niet gebonden was aan de politieke situatie van 1131, al kan het daaraan een zekere actualiteit hebben ontleend. Dit thema laat zich het best formuleren in de vorm van een vraag: hoe dient de vazal zich te gedragen wanneer zijn leenheer door onmacht of onwil in zijn verplichtingen jegens zijn vazal te kort schiet? In *Le couronnement de Louis* is het onmacht, en Guillaume stelt daar zijn vazallentrouw en een reeks heldendaden tegenover. In andere chansons leidt onmacht van de leenheer tot revolte van zijn vazallen; in weer andere is het de onwil van de leenheer die bloedige veten uitlokt.

Voor ik hier dieper op inga, lijkt het mij dienstig enkele algemene opmerkingen te maken over de wijze waarop middeleeuwse schrijvers van litteraire werken omspringen met wat ik nu maar 'de Geschiedenis' zal noemen¹³, en over de waarde die deze werken bijgevolg hebben als bronnen voor historisch onderzoek. In de meeste middeleeuwse verhalende werken worden gebeurtenissen beschreven die, gezien vanuit het standpunt van de auteur en zijn eigentijdse lezers, in een verleden worden gesitueerd. Te zeggen dat in deze werken een historische werkelijkheid wordt weerspiegeld - de historische werkelijkheid van de tijd waarin het verhaal speelt -, zou een simplificatie betekenen die thans niemand meer voor zijn rekening zou willen nemen. Maar een iets genuanceerdere formulering, dat middeleeuwse litteraire werken een werkelijkheid weerspiegelen die de naar het verleden getransponeerde contemporaine werkelijkheid van de auteur en de lezers zou zijn, is evenmin staande te houden. Wat ligt er (om slechts één, voor zichzelf sprekend voorbeeld te noemen) niet een enorme afstand tussen de ridders in de middeleeuwse werkelijkheid en de ridders in de middeleeuwse literatuur - ongeveer de-

12. Frappier, *Les chansons de geste*, II, 51.

13. Als inleiding tot deze problematiek kan worden aanbevolen: F. P. Pickering, *Augustinus oder Boethius. Geschichtsschreibung und epische Dichtung im Mittelalter - und in der Neuzeit*. I. Einführender Teil. Philologische Studien und Quellen, XXXIX (Berlijn, 1967). Van belang is ook: J. Frappier, 'Réflexions sur les rapports des chansons de geste et de l'histoire', *Zeitschrift für romanische Philologie*, LXXIII (1957) 1-19.

zelfde afstand als tussen de negentiende-eeuwse koeienknecht op een Amerikaanse prairie-ranch en de held van een twintigste-eeuwse spaghetti-western¹⁴.

Twaalfde-eeuwse literaire werken weerspiegelen naar het mij voorkomt slechts hoogst zelden een buiten-literaire werkelijkheid, als men althans met het begrip 'weerspiegeling' een evenredige relatie tussen fictie en realiteit wil suggereren. Als zij iets buiten-literairs weerspiegelen - ik geef trouwens de voorkeur aan een minder misleidende term als 'prismatisch weerkaatsen' - dan is dat het middeleeuwse *denken* over die werkelijkheid. En zij weerkaatsen dat denken op specifiek-literaire wijze, dat wil zeggen: met gebruikmaking van historische vermommingen, verhaaltechnische en thematische conventies, rhetorische effecten en andere kunstgrepen. De historicus die literaire teksten bij zijn onderzoek betreft, kan zich er niet genoeg van bewust zijn dat deze bronnen hem geen directe blik op de historische werkelijkheid gunnen. Hij tuurt in een prisma: wat hij ziet is een literaire, en dus vervormde, vormgeving van een middeleeuwse visie op de werkelijkheid.

Bij de vormgeving van die visie speelt 'de Geschiedenis' een buitengewoon belangrijke rol. De Historie is voor de middeleeuwse litterator voor alles een bewijsmiddel. Hij kent geen overtuigender middel om aan te tonen dat iets respectabel of nastrevenswaardig is dan door te bewijzen dat het oud is, dat het er altijd geweest is: *verum quia vetus*. De ideeën van Chrétien de Troyes omtrent een samengaan van chevalerie en clergie, van ridderlijkheid en 'cultuur', waren omstreeks 1176 hoogstwaarschijnlijk modern¹⁵. Zij vroegen derhalve om een historische fundering. Chrétien geeft die door in de proloog van zijn roman *Cligès* op gezag van niet nader genoemde boeken uiteen te zetten dat chevalerie en clergie oorspronkelijk in het oude Griekenland tot hoge bloei waren gekomen, dat die bloei zich vervolgens naar Rome had verplaatst, en vandaar naar Frankrijk: 'Dex doint qu'ele i soit maintainue'¹⁶.

De wijze waarop middeleeuwse dichters en prozaschrijvers de Geschiedenis weten te gebruiken voor hun esthetische, morele of politieke oogmerken is een fascinerend veld van onderzoek. In de prologen vindt men een waarachtige (of gespeelde) bekommernis om de historische betrouwbaarheid, in de verhalen-zelf een soeve-

14. R. W. Southern, *The Making of the Middle Ages*. Arrow Books (Londen, 1959) 120-122: 'The knights of this new literature had perhaps as much relation to the knights of the time as the private detectives of fiction to the policemen of everyday life'.

15. Cf. E. Köhler, *Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik. Studien zur Form der frühen Artus- und Graldichtung* (2e vermeerderde druk; Tübingen, 1970) 37-65.

16. Chrétien de Troyes, *Cligès*, A. Micha, ed., *Les romans de Chrétien de Troyes édités d'après la copie de Guiot (Bibl. nat. fr. 794) II*. CFMA (Parijs, 1957) v. 34. Voor het motief *De translatione studii* verwijs ik naar H. Grundmann, 'Sacerdotium - Regnum - Studium. Zur Wertung der Wissenschaft im 13. Jahrhundert', *Archiv für Kulturgeschichte*, XXXIV (1951) 5-21; E. Gilson, *Les idées et les lettres* (2e dr.; Parijs, 1955) 182-189 en E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (3e dr.; Bern, 1961) 38-40.

reine vrijmoedigheid bij het re-creëren van het verleden. Terecht heeft C. S. Lewis gewezen op

the overwhelmingly bookish or clerkly character of medieval culture. ... Every writer, if he possibly can, bases himself on an earlier writer, follows an *auctour*: preferably a Latin one¹⁷.

Tegen die achtergrond wordt het begrijpelijk dat de dichters het tot hun taak rekenen, historische bewijzen te fabriceren. Er was altijd wel een uitgangspunt te vinden bij een Latijnse auteur van onbetwifelbaar gezag, of, beter nog dan een uitgangspunt: een geraamte van feiten dat, voorzien van vlees en bloed, een goed verhaal kon opleveren, dat precies zou kunnen uitdrukken wat het 'pour les besoins de la cause' uitdrukken moest.

De middeleeuwse litteraire re-creatie van het verleden komt vrijwel altijd neer op een anachronistische metamorfose. In de 'matière de France' (de Karelromans) en in de 'matière de Bretagne' (de Arturromans) plegen de anachronismen ons veel minder op te vallen of te choqueren dan in de 'matière de Rome' (de romans en verhalen die zich in de Griekse en Romeinse Oudheid afspelen), al zijn ze natuurlijk niet minder flagrant. Het is boeiend te zien hoe het oordeel van de literatuurhistorici over de anachronismen in deze zogenaamde 'antieke romans' - ik denk aan de Oudfranse trits *Roman de Thèbes - Roman d'Eneas - Roman de Troie*, maar ook aan het werk van Veldeke, Segher Diengotgaf en Maerlant - in de loop der decennia is geëvolueerd van een hooghartige minachting voor 'typisch-middeleeuwse naïeveteit' tot bewondering voor het vermogen, de oude geschiedenis te actualiseren¹⁸ en op humanistische wijze te situeren in wat Gilson een 'éternel présent' heeft genoemd¹⁹. Er zijn nu eenmaal twee typen historische romans. Het type waarin gestreefd wordt naar een zo authentiek mogelijke reconstructie van het verleden behoort tot ónze tijd (en wat mij betreft ken ik geen indrukwekkender voorbeeld dan *Knight with Armour* van Alfred Duggan²⁰). In de middeleeuwen vindt men alleen het andere type, dat zich weinig gelegen laat lig-

17. C. S. Lewis, *The Discarded Image. An Introduction to Medieval and Renaissance Literature* (Cambridge, 1964) 5. Zie ook: R. O. Payne, *The Key of Remembrance. A Study of Chaucer's Poetics* (New Haven-Londen, 1963).

18. J. Frappier, 'Remarques sur la peinture de la vie et des héros antiques dans la littérature française du XIIe et du XIIIe siècle', in A. Fourrier, ed., *L'Humanisme médiéval dans les littératures romanes du XIIe au XVIe siècle. Colloque organisé par le Centre de Philologie et de Littératures romanes de l'Université de Strasbourg* (Parijs, 1964) 13-51, spec. 48-51. Zie ook het hoofdstuk 'L'Antiquité et Enéas' in A. Pauphilet, *Le legs du Moyen Age. Etudes de littérature médiévale* (Melun, 1950) 91-106, en G. Raynaud de Lage, 'Les Romains antiques et la représentation de l'Antiquité', *Le Moyen Age*, LXVTT (1961) 247-291.

19. E. Gilson, *Héloïse et Abélard. [Etudes sur le Moyen Age et l'Humanisme]* (Parijs, 1938) Appendix I: 'Le Moyen Age et le naturalisme antique', 183-224, spec. 221-222 (geciteerd door Frappier, 'Remarques sur la peinture', 23).

gen aan de historische betrouwbaarheid, maar waarin onder het mom van een evocatie van het verleden eigentijdse denkbeelden gestalte krijgen. Het zijn heel dikwijls uitingen van een fantasie die, volgens Oncken, 'von jeher das Bedürfnis hat, das Idealbild dessen, was in der Gegenwart erstrebt wird, schon in ferner Vergangenheit als verwirklicht sich vorzustellen'²¹.

Het zijn twaalfde-eeuwers die de muren van Troje verdedigen, die met Eneas naar Italië trekken en met Alexander naar het Oosten. En juist in deze anachronistische evocatie van het verleden liggen de kansen voor de historicus. Als de antieke bronnen bekend zijn (en dat is meestal het geval), is het mediëvaliseringsproces in deze werken vrij nauwkeurig in kaart te brengen. Men verkrijgt daarbij, ik herhaal het, geen beeld van de middeleeuwse maatschappij, wèl een inzicht in de problemen en idealen die middeleeuwse gemoederen bezig hielden.

Na deze uitweiding waag ik mij buiten mijn eigenlijke studieterrein, de Middelnederlandse letterkunde, om u te kunnen confronteren met een litteraire situatie uit het einde van de elfde eeuw²²: een krijgsraad in het *Chanson de Roland*²³. Charlemagne heeft in een zeven jaar durende oorlog vrijwel geheel Spanje op de heidenen veroverd; alleen Sarragossa biedt nog weerstand. In het Frankische kamp is een gezantschap aangekomen om over capitulatie te onderhandelen; de keizer heeft zijn baronnen bijeengeroepen ter beraadslaging. Het zijn er meer dan duizend, maar van dit aantal zijn er slechts twaalf die actief aan de bespreking deelnemen; de overigen - aangeduid als 'les Franceis' - geven op bepaalde momenten collectief hun mening te kennen. Het twaalftal 'raadsheren' valt uiteen in twee groepen, die al gauw twee partijen blijken te vertegenwoordigen: acht van hen zijn grote leenmannen, vier anderen (Roland, Olivier, Gerier en Gerin) behoren tot de twaalf pairs²⁴.

20. Alfred Duggan, *Knight with Armour* (Londen, 1950; herdruk 1971) beschrijft de lotgevallen van een Anglo-normandische ridder tijdens de eerste kruistocht.

21. Geciteerd door H. Rail, *Zeitgeschichtliche Züge im Vergangenheitsbild mittelalterlicher, namentlich mittellateinischer Schriftsteller*. Historische Studien, CCCXXII (Berlijn, 1937) 11 (de publikatie van H. Oncken: 'Wandlungen des Geschichtsbildes in revolutionären Epochen, Bericht der Deutschen Allgemeinen Zeitung vom 13. Jan. 1935, erstes Beiblatt' heb ik niet in handen kunnen krijgen).

22. Over de datering van het *Chanson de Roland* bestaat een onafzienbare litteratuur. Voor een eerste kennismaking met het *Chanson* en zijn problemen leent zich het best: P. le Gentil, *La Chanson de Roland*. Connaissance des lettres, XLIII (Parijs, 1955). Zie over de datering aldaar 23-32.

23. Ik citeer naar de ed.-Bédier: *La chanson de Roland*, publiée d'après le manuscrit d'Oxford et traduite par Joseph Bédier (14e dr.; Parijs, 1922). De krijgsraadscène beslaat de *lais* xi-xxvi. Onmisbaar bij het onderzoek is de recente ed.-Segre: *La chanson de Roland*. Edizione critica a cura di Cesare Segre. Documenti di Filologia, XVI (Milaan-Napels, 1971).

24. E. Köhler, "Conseil des barons' und 'jugement des barons'. Epische Fatalität und Feudalrecht im altfranzösischen Rolandslied', *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*. Phil.-hist. Kl. (Heidelberg, 1968) 17, noot 35a.

Ik geef nu eerst, zonder commentaar, de gang van zaken in het kort weer. Charlemagne zet het voorstel uiteen dat de gezanten hem hebben overgebracht: Marsilie, de heerser van Saragossa, belooft hem ongehoorde rijkdommen, op voorwaarde dat de keizer zich met zijn leger uit Spanje terugtrekt; Marsilie zal hem dan volgen naar Aken om zich daar tot christen te laten dopen en vervolgens zijn land in leen terug te ontvangen. Maar, zo besluit de keizer zijn expositie, of dit werkelijk zijn bedoeling is weet ik niet ... De Fransen antwoorden: 'Il nus i cuvent garde!' (laten we oppassen!)²⁵.

Dan springt Roland op. Hij bezweert Charlemagne geen geloof te hechten aan de toezeggingen van Marsilie: heeft deze vroeger niet een dergelijk voorstel gedaan, en bleek dat geen laaghartig verraad te verhullen? Ook toen heeft de keizer Marsilie's voorstel aan de raad van zijn baronnen voorgelegd en op hun voorstel heeft hij twee graven naar de heidenkoning gezonden. Marsilie heeft hen in de bergen overvallen en wreed vermoord. Daarom: tot geen enkele prijs vrede, hoe lang het beleg van Sarragossa ook moet duren! De keizer antwoordt niet; zijn hand speelt met zijn baard: hij denkt na. Ook de Fransen hullen zich in stilzwijgen, tot Ganelon opstaat. Wee de schurk, zo begint hij, wiens raad u zou opvolgen terwijl hij niet uw belang op het oog heeft. Als Marsilie zulke buitengewoon gunstige voorwaarden aan zijn onderwerping verbindt, dan is hij die ervoor pleit die overgave van de hand te wijzen, een onverantwoordelijke dwaas! Geen reactie, noch van de keizer, noch van de anderen. Hertog Naimes komt naar voren, de grootste van 's keizers vazallen. Hij constateert dat het aanbod van de gezanten betekent dat Marsilie verslagen is. Nu hij gijzelaars aanbiedt als waarborg voor de oprechtheid van zijn bedoelingen, zou het een zonde moeten heten, de capitulatie niet te aanvaarden. De oorlog hoeft niet langer te duren. Met deze woorden stemt de raad in: Dient Franceis: 'Ben ad pariet li dux'²⁶.

Onmiddellijk hierna (dus zonder instemming of afkeuring uit te drukken of op grond van de uitspraak van de raad een besluit te formuleren) legt Charlemagne zijn baronnen de vraag voor wie er als gezant naar Marsilie moet worden gezonden. Naimes, die zojuist voor vrede heeft gepleit, biedt zich aan. De keizer wijst hem terug: hij kan zijn voornaamste raadgever niet missen. Dan stelt Roland zich beschikbaar, maar Olivier valt hem in de rede: hij vindt Roland te opvliegend voor deze delicate missie. Laat de keizer hèm, Olivier, maar laten gaan. Charlemagne reageert geprikkeld: noch Roland, noch Olivier komt in aanmerking. Hij zweert bij zijn baard: wee degene die een van zijn twaalf pairs zou durven voordragen. Nadat hij ook Turpin, de aartsbisschop van Reims, die zich vervolgens aanbiedt, bars op zijn plaats heeft gewezen, maakt hij zijn wens bekend dat de raad een van de baronnen uit de 'buitengewesten' zal kiezen: 'Car m'eslisez un

25. *Chanson de Roland*, ed.-Bédier, v. 192.

26. *Ibidem*, v. 243. Bédier vertaalt: 'Le duc a bien parlé'.

barun de ma marche²⁷. Van die kans maakt Roland gebruik om zijn stiefvader Ganelon kandidaat te stellen, een voorstel dat onmiddellijk door de raad wordt goedgekeurd. Ganelon kookt van woede: zijn eigen stiefzoon heeft hem voorgedragen voor een zelfmoordcommando. Hij zweert dat hij zich bloedig op Roland zal wreken, als God geeft dat hij heelhuids terugkeert. De twist loopt hoog op, maar Ganelon beseft dat hij naar Sarragossa zal moeten gaan. Bij alles wat heilig is bezweert hij de keizer (die zijn zwager is) erop toe te zien dat zijn zoon Baudoin zijn allodia en lenen zal erven. Charlemagne wijst hem erop dat het de raad is die uitspraak heeft gedaan: 'Oït l'avez, sur vos le jugent Franc'²⁸. Ganelon herhaalt zijn uitdaging aan het adres van Roland en Olivier, zegt hun nogmaals de vete aan, en neemt de tekenen van zijn waardigheid als gezant - 's keizers handschoen en een stok - in ontvangst. De keizer geeft hem het heilig kruis achterna.

Aan de hand van deze samenvatting (waarin van de uit hard hout gehakte laisses van het *Chanson de Roland* natuurlijk niets is overgebleven) wil ik enkele opmerkingen maken, waarbij ik in hoofdzaak steun op de scherpzinnige analyse van de Heidelbergse romanist Erich Köhler²⁹. Köhler legt er sterk de nadruk op - naar mijn gevoel hier en daar iets tè sterk - dat de beraadslaging die ik zojuist heb weergegeven, het karakter draagt van een gerechtelijke uitspraak. Het 'conseil des barons' zou een 'jugement des barons' zijn. Daarop wijzen, naast talrijke typische juridische termen, bijvoorbeeld de woorden van Ganelon tot Roland als de raad diens voorstel heeft aangenomen: 'sur mei avez turnet fals jugement'³⁰. Men moet erkennen dat het bij deze krijgsraad vreemd toegaat, anders dan bij de krijgsraadscènes die ons uit andere middeleeuwse litteraire werken vertrouwd zijn. Daar is het meestal de aanvoerder (of de koning) die een voorstel doet, en zijn het de baronnen die zich lijken te haasten dit voorstel goed te keuren. Er ligt iets raadselachtigs in de passiviteit waarmee Charlemagne in het *Chanson de Roland* de beslissing over het vredesvoorstel laat nemen door de baronnen, alsof zij (en niet hij) het voor het zeggen hebben. Vroegere interpreten hebben die passiviteit dikwijls toegeschreven aan een verondersteld besef van machteloosheid bij de keizer, machteloosheid tegenover het onafwendbaar naderende onheil³¹. Erich

27. *Ibidem*, v. 275. Bédier vertaalt: 'élisez-moi un baron de ma terre'. Ik meen dat 'terre' hier een te algemene vertaling is van het Oudfranse *marche*.

28. *Ibidem*, v. 321. Bédier vertaalt: 'Vous l'avez bien entendu: les Francs vous ont choisi'.

29. Köhler, "Conseil des barons" ("zie hierboven, noot 24). Zie ook: M. Waltz, *Rolandslied - Wilhelmslied - Alexiuslied. Zur Struktur und geschichtlichen Bedeutung*. Studia Romanica, IX (Heidelberg, 1965); K.-H. Bender, *König und Vasall. Untersuchungen zur Chanson de geste des XII. Jahrhunderts*. Studia Romanica, XIII (Heidelberg, 1967), en H. B. Teunis, *Crisis. Studie over een structuur- en normverandering in het Frankrijk van ±1150-±1250* (Groningen, 1973; diss. Utrecht).

30. *Chanson de Roland*, ed.-Bédier, v. 307. Bédier vertaalt: 'vous qui avez fait tourner sur moi eet injuste choix'.

31. Köhler, "Conseil des barons", 11-12, bespreekt de oudere interpretaties van deze scène.

Auerbach - zeker niet de minste onder de Rolandisten - gaat zelfs zo ver, Charlemagne's houding als 'traumhaft gelähmt' te beschrijven³².

Waar voor de meeste commentatoren uit de krijgsraadscène een tragische keizersgestalte opdoemt over wie het Noodlot zijn schaduw vooruitwerpt, ziet Köhler een staatsman die het politieke instrument dat de raad voor hem is, met meesterschap bespeelt. Naar zijn zienswijze zijn in de Charlemagne van het *Chanson de Roland* als het ware twee beelden over elkaar geprojecteerd: de ideale gestalte van de grote keizer uit het verleden en het veel minder geïdealiseerde beeld van de machteloze Capetingische vorsten van het einde der elfde eeuw, die het prestige van hun grote voorganger op de troon voor hun politieke oogmerken trachtten uit te buiten³³.

De raad beslist over het vredesaanbod van Marsilie. Correspondeert die gang van zaken met de werkelijkheid? Het antwoord is: neen. Hoewel een middeleeuwse koning in zaken van oorlog of vrede niet kon beslissen zonder zijn vazallen te horen, is er geen enkele aanwijzing dat het consilium, het 'conseil des barons', in werkelijkheid ooit een *judicium*, een 'jugement des barons' is geweest³⁴. De dichter heeft, zoals de dichters doen, de werkelijkheid vertekend weergegeven. Maar waarom zou hij dat hebben gedaan? In de context van de staatkundige situatie van het Frankrijk van de late elfde eeuw, waar de machtige leenmannen de zwakke koning overvleugelen, laten zijn motieven zich veronderstellenderwijs als volgt reconstrueren. Het *Chanson de Roland* beschrijft een nederlaag van het leger van Karel de Grote, een nederlaag die het gevolg is van het verraad van een van zijn leenmannen, Ganelon. Het verraad van Ganelon vloeit voort uit zijn verkiezing tot gezant naar het hof van Marsilie: hij pleegt verraad om zich op Roland te kunnen wreken die hem voor het gezantschap heeft voorgedragen. De beslissing om op Marsilie's vredesvoorstel in te gaan blijkt achteraf verkeerd te zijn geweest; het is, zoals al vóór het begin van de krijgsraadscène wordt aangekondigd, een 'cunseill que mal prist'³⁵. Daarom had de dichter, die een pro-monarchaal standpunt inneemt, er belang bij, de verantwoordelijkheid voor die beslissing niet bij de koning te leggen, maar bij de raad, en in het bijzonder bij de grote vazallen die voor vrede pleiten.

Bij de verkiezing van Ganelon tot gezant naar Sarragossa is Charlemagne allerminst de 'onpartijdige voorzitter'. Integendeel: de dichter stelt het voor alsof er bij de procedure regels bestaan die het de keizer mogelijk maken, de raad tot op

32. E. Auerbach, *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendlandischen Literatur* (5e dr.; Bern, 1971) 99.

33. Köhler, "Conseil des barons", 28-29.

34. *Ibidem*, 31-33.

35. *Chanson de Roland*, ed.-Bédier, v. 179. Bédier vertaalt: 'Le conseil qui prit male fin'; voor andere vertalingen zie Köhler, "Conseil des barons", 11, noot 15.

zekere hoogte te 'manipuleren'³⁶. In plaats van de vredesonderhandelingen met Marsilies gezanten te openen, dwingt hij de raad ertoe, een gezant naar Marsilie's hof te zenden. Dat is een daad van wijs beleid: beter het leven van één gezant in de waagschaal stellen om uit te vinden of Marsilie's bedoelingen oprecht zijn dan het lot van het hele Frankische expeditieleger door het aanbod van de mohammedaanse gezanten zonder meer te aanvaarden. De keizer heeft blijkbaar het recht, vrijwilligers die zich voor de missie aanbieden, te weigeren. Zo wijst hij het aanbod van Naimes van de hand, omdat deze zijn raadgever is, evenals dat van Turpin, de aartsbisschop van Reims, en dat van Roland en Olivier, omdat deze laatste twee tot de twaalf pairs behoren. Hier blijkt zijn bevoegdheid nog verder te reiken: hij kan een bepaalde groep van verkiezing uitsluiten, of omgekeerd, de leden ervan verkiesbaar stellen. Hij belet dat een van de twaalf pairs gekozen zal worden, maar dwingt de raad ertoe een van de grote leenmannen ('un barun de ma marche') voor het gezantschap aan te wijzen.

Hebben de toehoorders van omstreeks 1100 de 'actualiteit' van Charlemagne's politiek herkend? Dat lijkt aannemelijk. Wij weten uit de publikaties van Mitteis en Lemarignier dat de Franse koningen in deze tijd bezig zijn een soort ambtenaren-corps te recrutereren uit de lagere adel (de chatelains, de seigneurs, de chevaliers) van hun kroondomein Ile de France³⁷. Tijdens Philips I begint deze 'noblesse d'Ile de France' een zeer voorname rol bij de regering te spelen: de leden ervan zijn de koningsgetrouwe tegenspelers van de machtige hertogen en graven die zich slechts zelden aan het hof laten zien. Wellicht heeft Köhler het bij het rechte eind als hij in de twaalf pairs van het *Chanson de Roland* een litteraire idealisering ziet van de zojuist genoemde groep koninklijke ambtsdragers. Fictie en realiteit spelen elkaar de bal toe: de pairs in het *Chanson de Roland* zijn (als Köhler gelijk heeft) een fictionele 'vertaling' van de koninklijke ambtenaren onder Philips I; omgekeerd straalt het prestige van Charlemagne's pairs op deze hovelingen af³⁸.

Wij zien Charlemagne in het *Chanson de Roland* dus Capetingische 'Realpolitik' bedrijven. Maar er is in de fictionele situatie een grens aan zijn bevoegdheden ge-

36. Köhler, "Conseil des barons", 29-30.

37. Cf. H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnszeitalters* (5e dr.; Weimar, 1955), en J.-F. Lemarignier, *Le gouvernement royal aux premiers temps capétiens (987-1108)* (Parijs, 1965). Zie ook J.-F. Lemarignier, *La France médiévale: institutions et société*. Collection U (Parijs, 1970). Köhler, "Conseil des barons", 38-39 wijst terecht op het belang van Lemarignier's bevindingen.

38. Köhler, "Conseil des barons", 14-17 en 38-40. Vgl. ook B. C. Keeney, *Judgment by Peers*. Harvard Historical Monographs, XX (Cambridge, Mass., 1949). Prof. dr. R. C. van Caenegem wees mij erop dat in Vlaanderen de 'pairie' al omstreeks het midden van de elfde eeuw lijkt te zijn geïnstitutionaliseerd. De pairs ('beers') van Vlaanderen zijn echter geen grafelijke ambtenaren, maar eerder een soort 'markgraven-in-het-klein', ter verdediging van de grenzen van het graafschap. Zie E. Warlop, *De Vlaamse adel voor 1300*, I (Handzame, 1968) 156-178. Als dit ook voor Ile de France geldt, pleit het sterk tegen Köhlers 'identificatie'.

steld. Hij kan spelen, maar hij moet binnen de spelregels blijven. Hij kan zijn pairs voor de benoeming tot een levensgevaarlijk gezantschap behoeden en zijn grote baronnen juist aan dit gevaar blootstellen, maar als een lid van de raad een ander lid voordraagt en als de vergadering dit voorstel goedkeurt, moet hij zich erbij neerleggen³⁹. Roland draagt Ganelon voor, de raad valt hem bij - en Ganelon is verkozen. Zijn verkiezing dient Charlemagne's politieke oogmerken (men zou zich zelfs kunnen afvragen of Roland hier niet als stroman van de keizer optreedt). Maar kort daarop krijgt Charlemagne zijn trekken thuis. Ganelon gaat naar Sarragossa, beraamt daar met Marsilie de verraderlijke overval op de achterhoede van het Frankische leger, en keert terug aan het hof. Het leger zal terugtrekken door de pas van Roncevaux. Wie moet de achterhoede aanvoeren? De keizer legt de beslissing opnieuw bij de raad. Dat is de kans waarop Ganelon gewacht heeft. Hij stelt onmiddellijk Roland voor. Charlemagne kijkt hem strak aan, en zegt: 'je bent een duivel'⁴⁰. Maar de verkiezing van Roland tot bevelhebber van de achterhoede is een voldongen feit.

Twee vazallen, één heer: Ganelon - Charlemagne, Roland - Charlemagne. Twee verticale relaties, berustend op wederzijdse verplichtingen. Dat deze wederkerigheid sinds het Merovingische tijdperk het wezenlijke kenmerk is geweest van wat wij samenvattend als 'feodo-vazallitische verhoudingen' kunnen aanduiden, treedt duidelijk naar voren uit het magistrale boek van Denis Green over *The Carolingian Lord*⁴¹, een semantische studie over vier Oudhoogduitse woorden: *balder*, *frô*, *truhtin* en *hêrro*. Uit de geschiedenis van deze woorden, uit de geleidelijke verdringing van het ene door het andere, blijkt dat hun potentie tot het uitdrukken van wederkerigheid in de relatie 'meerdere - mindere' een van de belangrijkste factoren is geweest. Ik kan hier op Green's werk helaas niet ingaan; ik heb het willen noemen omdat het naar mijn mening een van de boeken is die de historicus 'in buurmans hof' zou moeten komen lezen. Wat ik wil betogen is dat Charlemagne in zijn functie van koning Ganelon niet te kort doet, maar dat hij dit wèl doet in zijn functie van leenheer⁴². De procedure waarmee Ganelon als gezant wordt aangewezen, lijkt volstrekt legaal, maar het was naar mijn mening Charlemagne's plicht als leenheer geweest, zijn vazal Ganelon, een man met een zware bestuurlijke verantwoording, met een gezin, met bindingen aan bezit en lenen, te vrijwaren voor de levensgevaarlijke missie naar Sarragossa. Daarvoor had hij een van de pairs in aanmerking moeten laten komen. Niet dat Charlemagne niet óók

39. Köhler, "Conseil des barons", 29-30.

40. *Chanson de Roland*, ed.-Bédier, v. 746: 'Vos estes vifs diables'.

41. D. H. Green, *The Carolingian Lord. Semantic studies on four Old High German words: balder, frô, truhtin, hêrro* (Cambridge, 1965).

42. Zie voor dit zeer belangrijke onderscheid: W. Ullmann, *The Individual and Society in the Middle Ages* (Baltimore, Maryland, 1966) en *idem, Principles of Government and Politics in the Middle Ages* (Londen, 1961) spec. Part ii.

als Ganelons leenheer het recht zou hebben, deze dienst van hem te vragen. Ganelon betwist dit recht niet, hij beklaagt zich ook niet bij de keizer; hij beperkt zich tot een beroep op hun familieverhouding. Het is een morele plicht die Charlemagne verzaakt. Daaraan ontleent Ganelon het recht om van zijn kant zijn plicht als leenman te verzaken.

Het mag vermoedelijk als veelbetekenend worden beschouwd dat er aan het einde van het *Chanson de Roland*, als Roland zich met de achterhoede heeft doodgevochten tegen een Saraceense overmacht, een tweegevecht voor nodig is om uit te maken of Ganelon aan verraad schuldig is of niet. Daarbij gaat het er niet om of hij met Marsilie de overval op de achterhoede heeft beraamd - dat staat vast -, maar wel om de vraag of hij het recht had zich op deze wijze op Roland te wreken. Ganelon pleit dat hij géén verraad heeft gepleegd; hij heeft immers openlijk en ten overstaan van de keizer en zijn baronnen Roland, Olivier en al hun metgezellen (cumpaignon) de vete aangezegd: 'Venget m'en sui, mais n'i ad traïsun'⁴³. Deze argumentatie lijkt alle baronnen (alweer de baronnen) te overtuigen, behalve Thierry, de broer van de hertog van Anjou. Als de baronnen er bij de keizer op aandringen Ganelon 'voor deze keer' vrijuit te laten gaan, en als Charlemagne hen dan voor 'felun' heeft uitgemaakt⁴⁴, verklaart Thierry zich bereid tegen Ganelons familielid Pinabel in het krijt te treden. God doet uitspraak in het geschil tussen de keizer en zijn leenman. Pas als Pinabel door Thierry is overwonnen, gaan de baronnen ermee accoord dat Ganelon de straf zal krijgen die een verrader verdient. Hij wordt gevierendeeld: 'Hom ki traïst altre nen est dreiz qu'il s'en vant'⁴⁵.

De relatie Charlemagne - Ganelon is te beschouwen als een geval van 'verstoorde wederkerigheid' die voor beiden vérstrekkende gevolgen heeft. Roland is in vele opzichten Ganelons tegenspeler en tegenbeeld in het *Chanson de Roland*. Is zijn relatie tot zijn leenheer er dan één van 'onverstoorde wederkerigheid'? Er is geen twijfel mogelijk aan Rolands vazallentrouw, maar toch mag de vraag worden gesteld of hij, als het erop aankomt, zijn persoonlijke belang (zijn eer) niet laat prevaleren boven dat van zijn heer wiens leger hij aanvoert. Geconfronteerd met de Saraceense overmacht die van de steile hellingen van de bergpas neerstormt op de achterhoede van het Frankische leger, weigert Roland op zijn hoorn

43. *Chanson de Roland*, ed.-Bédier, v. 3778. Bédier vertaalt: 'Je me suis vengé, mais ce ne fut pas trahison'.

44. *Ibidem*, v. 3814.

45. *Ibidem*, v. 3974. Bédier vertaalt: 'Quand un homme en trahit un autre, il n'est pas juste qu'il s'en puisse vanter'. Ik weet geen verklaring te geven van de keuze van deze straf. De gebruikelijke straffen voor verraad lijken in deze periode vooral onthoofding en ophanging te zijn. Zie R. C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*. Verhandelingen Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, KI. der Letteren, XIX (Brussel, 1954) 157-174.

te blazen om de voorhoede, waar de keizer zich bevindt, te alarmeren. Hij weigert dat, omdat het hem zijn reputatie zou kosten: 'En dulce France en perdreie mun los'⁴⁶. Hij wil liever sterven, en het aan hem toevertrouwde legeronderdeel offeren, dan de schande te moeten ondergaan van op een kritiek moment om hulp te hebben geroepen ... Ik meen dat wij hierin wel degelijk een verzaking van zijn plicht als vazal mogen zien. Olivier, zijn beste vriend, kan daarvoor als getuige a charge worden opgeroepen. Als de strijd verloren is, voegt hij Roland de volgende bittere woorden toe:

Kar vasselage par sens nen est folie;
Mielz valt mesure que ne fait estultie.
Franceis sunt morz par vostre legerie⁴⁷.

Wat in het *Chanson de Roland* voor het eerst gestalte krijgt, treedt in de latere chansons de geste steeds duidelijker aan het licht: de feudale relaties dragen in de literatuur vrijwel steeds een problematisch, conflictueus karakter. Die stelling zou het best kunnen worden geïllustreerd met passages uit de lange rij van chansons de geste die thans worden samengebracht onder de term 'epic of revolt'⁴⁸. *Raoul de Cambrai*, *La chevalerie Ogier*, *Girart de Roussillon*, *Renaut de Montauban*, *Girart de Vienne* zijn de bekendste; in al deze werken hebben wij te doen met een in de grond loyale, sympathieke held, een baron die door de schuld van een onrechtvaardige, meestal zwakke koning gedwongen wordt tot een revolte⁴⁹. Ik kan hier helaas niet ingaan op het morele dilemma dat in de 'epics of revolt' in allerlei vormen aan de dag treedt; liever wil ik, tot slot van dit gedeelte van mijn betoog, een algemene opmerking maken.

De 'epics of revolt' dateren alle uit de periode na 1180: het thema van de opstand lijkt een relatief late ontwikkeling in het chanson de geste, die wordt voorafgegaan door een ander type, waarin de koning weliswaar een zwakke figuur is, maar waarin de monarchie geschraagd, soms zelfs gered, wordt door de onvoorwaardelijke trouw van een baronnen-clan. Tot deze groep behoort *Le couronnement de Louis* waarmee ik mijn verhaal ben begonnen. Is deze evolutie niet bijzonder suggestief? Mogen wij haar niet, zoals Calin heeft geopperd⁵⁰, in verband

46. *Ibidem*, v. 1054. Bédier vertaalt: 'En douce France j'y perdrais mon renom'.

47. *Ibidem*, v. 1724-1726. Bédier vertaalt: 'car vaillance sensée et folie sont deux choses, et mesure vaut mieux qu'outrecuidance. Si nos Français sont morts, c'est par votre légèreté'. Cf. E. Vinaver, *A la recherche d'une poétique médiévale* (Parijs, 1970) 49-74.

48. W. C. Calin, *The Old French Epic of Revolt. Raoul de Cambrai, Renaud de Montauban, Gormond et Isembard* (Genève, Parijs, 1962).

49. W. G. van Emden, 'Isembart and the Old French Epic of Revolt', *Nottingham Mediaeval Studies*, VIII (1964) 22-34, spec. 22-24.

50. Calin, *Epic of Revolt*, 127-132. Zie ook: R. R. Bezzola, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500-1200)*. Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes, sciences historiques et philologiques, CCCXIII (Parijs, 1960) II, ii, 495-517 ('De Roland à Raoul de Cambrai').

brengen met de gestadig toenemende macht van de Franse koningen gedurende de twaalfde eeuw? In de tijd van de zwakke Capetingische vorsten beklemtoont het chanson de geste de deugden van de grote baronnen die de monarchie overeind houden; naarmate de koning meer macht aan zich weet te trekken, ten koste van de grote baronnen, evolueert het epos in de richting van de gerechtvaardigde opstand, men zou haast zeggen: uit wrok.

Ik ben mijn verhaal begonnen in Aken; ik kan het niet afronden zonder ook in Carlioen te zijn geweest. Wie vertrouwd is geraakt met het klimaat van het chanson de geste krijgt bij het volgende citaat de gewaarwording van een reiziger die, 's ochtends opgestegen in Amsterdam, 's middags in Istanboel uit het vliegtuig stapt.

In die tijd had Brittannië zulk een niveau van beschaving bereikt dat het alle andere koninkrijken overtrof in zijn welvaart, in de rijkheid van fraaie kunsten en in het hoofde gedrag van zijn inwoners. Elke ridder in het land die op grond van zijn dapperheid vermaardheid genoot, droeg kleding en wapenrusting van één kleur, en elegante dames droegen dikwijls dezelfde kleuren. Zij achtten het beneden haar waardigheid haar liefde te schenken aan een man die zijn moed niet drie maal in de strijd had bewezen. Zo kwam het dat de vrouwen kuis en deugdzaam werden, en de ridders des te nobeler omwille van haar liefde. Hun krachten gesterkt door het feestmaal, begaven zij zich naar buiten, naar de velden buiten de stad, waar zij zich in groepjes verspreidden om allerlei spelen te beoefenen. De ridders voerden een schijngevecht uit en wedijverden te paard, terwijl hun dames van de borstwering op de stadsmuur toekeken en door hun speelse verrichtingen gestimuleerd werden tot vurige uitingen van liefde. Anderen brachten de rest van de dag door met boogschieten, speerwerpen, vergooien met zware stenen, dobbelen en met een grote verscheidenheid van andere spelen - dit alles zonder dat er enige wanklank werd gehoord. Wie bij zijn spel of sport had gewonnen, werd door Artur beloond met fraaie prijzen. Nadat de volgende drie dagen op deze wijze waren doorgebracht, werden op de vierde dag allen die Artur in enig ambt hadden gediend, bijeengeroepen en begiftigd met een schenking: een stad, een kasteel, een aartsbisdom, een bisdom, of een andere bediening⁵¹.

51. Geoffrey of Monmouth, *The Historia Regum Britanniae*, A. Griscorn, ed. (Londen-New York, Toronto, 1929) IX, xiii, 457-458: 'Ad tantum etenim statum dignitatis britannia tune reducta erat. quod coma luxu ornamentorum. facecia incolarum. cetera regna excelebat. Quicumque uero famosus probitate miles in eadem erat. unius coloris uestibus atque armis utebatur. facete etiam mulieres consimilia indumenta habentes. nullius amorem habere dignabantur. nisi tercio in milicia probatus esset. Efficiebantur ergo caste. et meliores. et milites pro amore illarum probiores. Refecti tandem epulis. diuersi diuersos ludos composituri. campos extra ciuitatem adeunt. Mox milites simulachrum prelii sciendo equestrem ludum componunt. mulieres in edituo murorum aspicientes. in furiales amoris flammis ioci irritant. Alii cum celtibus. alii cum hasta. alii ponderosorum lapidum ictu alii saxis. alii cum aleis. ceterorumque iocorum diuersitate contententes. quod restabat postposita lite pretereunt. Quicumque ergo uictoriam ludi sui adeptus erat. ab arturo largis muneribus donabatur. Consumptis autem primis in hunc modum diebus tribus instante quarta. uocantur cuncti qui ei propter honores obsequium prestabant. et singuli singulis possessionibus ciuitatibus uidelicet atque castellis. archiepiscopatibus. episcopatibus. ceterisque

Wij zijn hier inderdaad in een andere wereld, die (paradoxaal genoeg) drie eeuwen vóór de tijd van Karel de Grote gesitueerd wordt. Men verbaast zich bij de gedachte dat er tussen het ontstaan van *Le couronnement de Louis* en het ontstaan, kort vóór 1138⁵², van deze tekst wellicht geen vijftien jaren verlopen zijn, en dat het *Chanson de Roland* (in de versie die wij kennen) toen misschien amper veertig jaar oud was. Wat u gehoord hebt, was een vertaling van een passage uit de *Historia Regum Britanniae* van Galfredus van Monmouth, een boek dat uw geleerde vakgenoten uit jaar 1138 met verbijstering heeft geslagen⁵³. Laat er nu opeens een geschiedenis van Brittannië verschijnen waarin met de grootste uitvoerigheid het leven en bedrijf werd beschreven van een reeks Britse koningen die in de bestaande kronieken niet eens vermeld werden! Laat Brittannië nu zijn benaming danken aan een kleinzoon van Aeneas die er zich met zijn volk had gevestigd! De stamboom van de Britse vorsten was in Troje geplant. En laat een van Brutus' opvolgers nu Koning Artur zijn geweest, een vorst die het Romeinse Rijk op de knieën had gedwongen, die zich een wereldrijk had veroverd en die een staat had gevoerd vergeleken waarbij Karel de Grote later een pover figuur zou slaan ...

Wat zat hierachter? Voor de verbaasde tijdgenoten een intrigerend 'zeer oud boek in de Britse taal' (quendam britannici sermonis librum uetustissimum⁵⁴) dat Galfredus naar zijn zeggen recht en slecht in het Latijn had vertaald; voor ons in de eerste plaats een wonderbaarlijk vruchtbaar brein en in de tweede plaats een complex van politieke bedoelingen⁵⁵. Ik heb in het voorafgaande aanemelijk trachten te maken dat sommige chansons de geste, met name het *Chanson de Roland* en *Le couronnement de Louis*, aspecten vertonen die als een 'fictionele vertaling' van de dynastieke en politieke bedoelingen van de Franse koningen beschouwd mogen worden. Welnu, van Galfredus' *Historia Regum Britanniae* kan

honoribus donantur'. Zie ook: Geoffrey of Monmouth, *Historia Regum Britanniae*. A variant version, J. Hammer, ed. The Mediaeval Academy of America. Publication No. LVII (Cambridge, Mass., 1951) 164. Voor mijn vertaling heb ik gebruik gemaakt van: Geoffrey of Monmouth, *History of the Kings of Britain*, translated by S. Evans, revised by C. W. Dunn, introduction by Gw. Jones. Everyman's Library no. 577 (Londen, 1963) 201-202, en vooral van Geoffrey of Monmouth, *The History of the Kings of Britain*, translated with an introduction by L. Thorpe. Penguin Classics (Harmondsworth, 1966) 229-230.

52. Zie voor de datering: J. S. P. Tatlock, *The Legendary History of Britain. Geoffrey of Monmouth's Historia Regum Britanniae and its early vernacular versions* (Berkeley, Los Angeles, 1950) 433-437, en de inleiding van de in de vorige noot geciteerde vertaling van Thorpe.

53. Vergelijk het getuigenis van Hendrik van Huntingdon die in 1139 in de abdij van Bec een handschrift van de *Historia* onder ogen kreeg ('stupens inveni'), in: E. K. Chambers, *Arthur of Britain* (Londen, 1966; le dr. 1927) 251.

54. Geoffrey of Monmouth, *Historia Regum Britanniae*, A. Griscom, ed., 219.

55. Cf. G. H. Gerould, 'King Arthur and Politics', *Speculum*, II (1927) 33-51. Hierop is in dezelfde jaargang een discussie gevolgd: W. A. Nitze, 'Geoffrey of Monmouth's King Arthur', 317-321; G. H. Gerould, 'King Arthur and Politics Again', 448; A. C. L. Brown, 'A note on the *nugae* of G. H. Gerould's 'King Arthur and Politics'', 449-455. Zie ook Tatlock, *Legendary History of Britain*, 422-432.

hetzelfde worden gezegd met betrekking tot de Normandische vorsten op de Engelse troon. Hun streven naar legitimatie van hun koningshuis gaat hand in hand met hun dynastieke wedijver met de Capetingen. Ik geef daarvan twee sprekende voorbeelden. Beriepen de Franse koningen zich ter staving van het sacrale karakter van hun koningschap op Clovis, de Normandiërs propageerden, via de abdij van Westminster, de heiligverklaring van hun Angelsaksische voorganger Eduard de Belijder - een vorst die bij zijn dood in 1066 beslist niet in de reuk van heiligheid had gestaan, maar die de grootvader was - en daar komt de aap uit de mouw - van de vrouw van de Normandische koning Hendrik I⁵⁶. Mijn tweede voorbeeld: aan handoplegging door een Franse koning werd van oudsher een genezende werking toegeschreven: Philips I en Lodewijk VI hebben deze thaumaturgische praktijk op grote schaal uitgeoefend⁵⁷. Aan de overzijde van het Kanaal laten de Normandische vorsten dit niet over hun kant gaan: ook zij - waarschijnlijk Hendrik I al en in ieder geval Hendrik II - genezen scrofuloze (en beroepen zich daarbij alweer op hun voorganger Eduard, die het koninklijk wondervermogen 'non ex sanctitate, sed ex regalis prosapiae hereditate' bezeten zou hebben⁵⁸).

Maar wat de Capetingen in de figuur van Karel de Grote bezaten - een heroïsche voorganger op de troon, een historische mythe die zich als het ware vanzelf voortplante - dat misten de Engelse koningen. In deze voor middeleeuwse vorsten zeer reële behoefte voorzag Galfredus van Monmouth met zijn creatie, ten dele op grond van autochtone (Welshe) bronnen en overleveringen, van Koning Artur, groter dan Karel de Grote.

Wie tussen de regels weet te lezen, vindt in de *Historia Regum Britanniae* op vele plaatsen de bewijzen van een impliciete concurrentie met de Charlemagne van het chanson de geste. Ik noem slechts één voorbeeld: aan het einde van de lange lijst van machtigen die Artur bij zijn hoffeest in Carlionen eer komen bewijzen, worden ook Keye en Bedevere genoemd - twee figuren uit de Welshe Arturlitteratuur. Keye verschijnt als hertog van Anjou, en Bedevere als hertog van Normandië. En om het nog bonter te maken: ook de twaalf pairs van Frankrijk zijn van de partij⁵⁹.

Als Galfredus van Monmouth met zijn koning Artur ten opzichte van Karel de Grote een zo duidelijk emulerende bedoeling heeft, en als zijn boek zo evident

56. Gerould, 'King Arthur and Politics', 40-44.

57. *Ibidem*, 43-44, en vooral: M. Bloch, *Les rois thaumaturges. Etude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*. Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, XIX (Straatsburg, Parijs, 1924).

58. Willelmus Malmesbiriensis monachus, *De gestis regum Anglorum*, in: W. Stubbs, ed., *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, I (Londen, 1887) 273. Gerould, 'King Arthur and Politics', 43.

59. Geoffrey of Monmouth, *Historia Regum Britanniae*, A. Griscom, ed., IX, xii, 454-455; 228 in de vertaling van Thorpe.

koren op de molen is van de Angevijnsse dynastieke politiek, dan mag de vraag worden gesteld of er achter de passage die ik zoeven heb vertaald, niet óók een visie schuilgaat op vroeg-twaalfde-eeuwse maatschappelijke verhoudingen. Concreter: hebben we hier te doen met een fictioneel verholde uitspraak in wat men 'het litteraire debat omtrent de vazallitische verhoudingen' zou kunnen noemen? Rivaliseren de ridders van Galfredus met de baronnen van het chanson de geste?

Op het eerste gezicht lijkt deze probleemstelling weinig te beloven. Terwijl de oudere chansons de geste gewoonlijk een scherp omlind beeld geven van de feodaal-juridische relaties tussen de vorst als leenheer en zijn onderdanen als vazallen, maken Galfredus' aanduidingen op dit punt een even grandiloquente als vage indruk. Natuurlijk kan men ter verklaring van 'the non-feudal look of the *Historici*' (zoals Tatlock het uitdrukt⁶⁰) aannemen dat Galfredus 'toevallig' niet geïnteresseerd was in het litteraire thema 'vazal versus leenheer' dat de Franse dichters van zijn tijd met zoveel voorliefde bewerkten, en dat er geen sprake is van een bewuste vervaging van de feodale maatschappijstructuur om een andere, lossere, meer horizontaal gerichte ordening, die van het ridderwezen⁶¹ (misschien mag men zelfs al spreken van de ridderschap) des te duidelijker in het licht te stellen.

Ik geloof niet in een toevallig gebrek aan feodale interesse bij Galfredus. Dat zijn beschrijving van de ridderlijke vermaken tijdens het hoffeest van koning Artur een programmatisch karakter draagt, wordt algemeen aangenomen. Het is (voor zover bekend) de vroegste plaats in de literatuur, althans ten Noorden van de Loire, waar ridders optreden wier gedrag als 'hoofs' kan worden bestempeld⁶². Het zijn niet meer (of niet meer uitsluitend) bereden krijgslieden met een puur-militaire ethiek die beheerst wordt door de idealen van trouw en eer, niet meer de bewapende pelgrims van de eerste kruistocht⁶³, het zijn 'gentlemen' die zich aan

60. Tatlock, *Legendary History of Britain*, 303 en, in het algemeen, 284-304.

61. Cf. J. M. van Winter, *Ridderschap, ideaal en werkelijkheid*. Fibulareeks XI (Bussum, 1965). Van de zeer omvangrijke literatuur over (het ontstaan van) het ridderwezen noem ik hier slechts: J.-P. Ritter, *Ministèrialité et chevalerie. Dignité humaine et liberté dans le droit médiéval* (Lausanne, 1955; diss. Lausanne); A. Borst, 'Das Rittertum im Hochmittelalter. Idee und Wirklichkeit', *Saeculum*, X (1959) 213-231; J. Bumke, *Studien zum Ritterbegriff im 12. und 13. Jahrhundert* (Heidelberg, 1964); G. Duby, 'The Diffusion of Cultural Patterns in Feudal Society', *Past and Present*, XXXIX (1968) 3-10; J. M. van Winter, 'De middeleeuwse ridderschap als 'classe sociale'', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXIV (1971) 262-275; H. G. Reuter, *Die Lehre vom Ritterstand. Zum Ritterbegriff in Historiographie und Dichtung vom 11. bis zum 13. Jahrhundert*. Neue Wirtschaftsgeschichte, IV (Keulen-Wenen, 1971); G. Kaiser, *Textauslegung und gesellschaftliche Selbstdeutung. Aspekte einer sozialgeschichtlichen Interpretation von Hartmanns Artusepen* (Frankfurt/M., 1973).

62. J. Frappier, 'Remarques sur la peinture', 25-30. Zie *idem*, 'Vues sur les conceptions courtoises dans les littératures d'oc et d'oïl au XIIe siècle', *Cahiers de Civilisation médiévale*, II (1959) 135-156.

63. H. E. Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge* (3e dr.; Stuttgart, 1973) 15-68.

hun favoriete sport wijden, die onderling een zekere 'esprit de corps' in acht nemen, en die - dat lijkt ten opzichte van de chansons de geste een onthutsende noviteit - zich tot prestaties laten inspireren door dames. Als een litterator van omstreeks 1138 zijn tijdgenoten een dergelijk gedragspatroon als navolgenswaardig wil voorhouden, dan doet hij dit naar beproefd recept door het in een fictionele situatie, in een ver verleden en in de context van gewichtige historische gebeurtenissen, als realiteit voor te stellen. Deze stelling laat zich mijns inziens ook omkeren: dat Galfredus van Monmouth zoveel nadruk legt op de ridderlijke cultuur aan het hof van Koning Artur, betekent dat hij deze ridderlijke cultuur bij zijn tijdgenoten als exemplarisch wilde aanprijzen.

Programmatisch: ja, maar in welk opzicht, en ten opzichte waarvan? Om daarover veronderstellenderwijs een uitspraak te kunnen doen, moet ik nog een laatste stuk ter tafel brengen: een Normandisch-Franse bewerking van de *Historia Regum Britanniae*, die in 1155 is voltooid door de Normandische dichter Wace⁶⁴. In deze *Roman de Brut* (Brut is de Trojaanse naamgever van Brittannië) heeft Wace Galfredus' beschrijving van het hoffeest te Carlioen als het ware 'ingekleurd' (om een term van mijn vierjarige zoon te lenen) met details die een nog veel aantrekkelijker beeld van de ridderlijke levensstijl oproepen dan zijn voorganger had getekend. Eén van de toegevoegde details is dit: de leden van Arturs hofhouding hadden elk hun plaats aan een ronde tafel⁶⁵. Wace heeft al eerder in zijn *Brut* over de Ronde Tafel gesproken, en ook daar gaat het om een toevoeging aan de gegevens die hij aan Galfredus ontleent. Hij schrijft daar het volgende:

Voor de edele baronnen, van wie elk zich beter waande [dan een ander], van wie elk zich voor de beste hield, en niemand de minste wilde zijn, liet Artur de Ronde Tafel maken waarover de Bretons zoveel verhalen vertellen. Daar zaten de vazallen allen op ridderlijke wijze en allen gelijk; aan de tafel zaten ze op gelijkwaardige plaatsen en ze werden op gelijkwaardige wijze bediend. Niemand van hen kon zich erop beroemen dat hij een hogere plaats had dan zijn gelijke⁶⁶.

Als Wace juist déze elementen aan zijn bewerking van de *Historia Regum Britanniae* toevoegt, lijkt het toch wel zeer aannemelijk dat wij zijn beschrijving (èn die van Galfredus) van de ridderlijke sfeer aan het hof van Koning Artur mogen interpreteren als een stellingname ten opzichte van de feodale 'problematiek'. Er

64. Als inleiding tot het werk van Wace komt in aanmerking het door C. Foulon geschreven hoofdstuk ix ('Wace': 94-103) in: R. S. Loomis, ed., *Arthurian Literature in the Middle Ages. A Collaborative History* (Oxford, 1959). Zie ook: Tatlock, *Legendary History of Britain*, 463-482.

65. Wace, *Le roman de Brut*, I. Arnold, ed. Société des Anciens Textes français (2 dln.; Parijs, 1938-1940) v. 10461-10462: 'Assis sunt li barun entur Chescuns en l'ordre de s'enur'.

66. Wace, *Roman de Brut*, v. 9747-9758: 'Pur les nobles baruns qu'il ont, Dunt chescuns miel-dre estre quidont, Chescuns se teneit al meillur, Ne nuls n'en saveit le peiur, Fist Artur la Roüinde Table Dunt Bretun dient mainte fable. Illuec seieient li vassal Tuit chevalment e tuit egal; A la table egalment seieient E egalment servi esteient; Nul d'els ne se poeit vanter Qu'il seüst plus halt de sun per'.

wordt, meen ik, wel degelijk, zij het impliciet, iets in de plaats gesteld van iets anders: de harmonie aan het hof van Koning Artur, waar de Ronde Tafel een eind heeft gemaakt aan de vazallentwisten, contrasteert met, en vormt tegelijkertijd de 'oplossing' van, de eeuwige disharmonie die bij uitstek kenmerkend is voor het Karolingische hof in de chansons de geste⁶⁷. Misschien mogen wij ons pas goede verstaanders noemen als wij doen wat Galfredus en Wace vermoedelijk van hun contemporaine lezers hebben gevraagd: als wij deze historische tegenstelling tussen Artur en Charlemagne 'terugtransponeren' naar de twaalfde eeuw. Dan herkennen wij in het hof van koning Artur een fictionalisering van een Anglo-normandische visie op de feodaliteit, met als karakteristieke bestanddelen: een sterke vorst die niet met territoriale versnippering en rebelse vazallen te kampen heeft zoals de Franse koningen, een schitterend hof - centrum van culturele activiteiten - en het elite-gevoel met de daaruit voortvloeiende kameraadschappelijkheid van een heersende klasse: de veroveraars, de kolonisten.

Deze visie, die als het ware een horizontale as (de onderlinge gelijkheid van de vazallen als ridders) toevoegt aan de verticale as tussen leenheer en vazal, die bovendien die horizontale as een elektrische lading geeft van 'savoir-faire' en beschaving en een specifieke, dienende ethiek, lijkt zich te ontwikkelen in Anglo-normandische hofkringen en zich van daaruit over Europa te verbreiden. Galfredus van Monmouth heeft zijn *Historia* geschreven onder het patronaat van een bastaardzoon van Hendrik I, Robert van Gloucester, aan wiens hof de jonge Hendrik II opgroeide⁶⁸. Aan diens vrouw, de grote Alianor van Aquitanië⁶⁹, zou Wace een exemplaar van zijn *Brut* aanbieden. Voor datzelfde Normandische hof schrijft, een generatie later, Benoit de Sainte-Maure zijn *Roman de Troie*, waarin de ridderlijke concepties in de Oudheid gefundeerd worden, en die, mèt de *Roman d'Eneas* van een andere (onbekende) Normandische dichter, als een soort voor-geschiedenis van de *Brut* beschouwd kan worden. Weer een generatie later, in 1174, steelt een Thüringse edelman op een bruiloft te Kleef het onvoltooide handschrift van Veldeke's bewerking van de *Roman d'Eneas*: wèl een bewijs van de gretigheid waarmee in het Duitse rijk de nieuwe ridderlijke en hoofse concepties worden geassimileerd.

Het werk van Galfredus en Wace verleent, zo niet een impuls tot het ontstaan van de Arturromans, dan toch - in de ogen van de contemporaine lezers - een

67. Cf. E. Köhler, *Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik. Studien zur Form der frühen Artus- und Graldichtung* (2e vermeerderde druk; Tübingen, 1970) en *idem*, 'Quelques observations d'ordre historico-sociologique sur les rapports entre la chanson de geste et le roman courtois', in: *Chanson de geste und höfischer Roman*. Heidelberger Kolloquium, 30. Jan. 1969. *Studia Romanica*, IV (Heidelberg, 1963) 21-36. Voor een geheel andere benadering: E. Vinaver, *The Rise of Romance* (Oxford, 1971) en *idem*, *A la recherche d'une poétique médiévale* (Parijs, 1970).

68. Tatlock, *Legendary History of Britain*, 433-438.

69. R. Lejeune, 'R61e littéraire de la famille d'Alienor d'Aquitaine', *Cahiers de Civilisation médiévale*, I (1958) 319-337.

certificaat voor de historische betrouwbaarheid van hun decor. Tegen het einde van de twaalfde eeuw heeft in de verbeelding van gecultiveerde lezers de gestalte van Roland, de tragische vazal, een tegenhanger gekregen in de gestalte van Lancelot, de tragische ridder. Die twee gestalten, Roland en Lancelot, symboliseren twee etappes in een bewustwordingsproces dat zich gedurende de twaalfde eeuw steeds sterker manifesteert en waaraan zowel de feodaliteit als het ridderwezen hun bijdrage hebben geleverd: de ontdekking van het individu⁷⁰. De curia regis van het chanson de geste, stormcentrum van feodale depressies, heeft een tegenhanger gekregen in het hof van de (twaalfde-eeuwse) Arturromans waar de barometer in beginsel steeds op 'bestendig' staat. De koning handhaaft de 'coutume'⁷¹, omringd door zijn trouwe ridders. De conflicten zijn uitgebannen, in letterlijke zin; maar elk op zijn beurt trekken de ridders de wijde wereld in die zich buiten Arturs rijk uitstrekt: een wrede, conflictueuze, 'feodale' wereld, waar het hard tegen hard gaat, maar waar een goed ridder eer kan behalen met persoonlijke avonturen - waarover later aan de Ronde Tafel met respect zal worden gesproken.

Na deze generaliserende, schematiserende en simplificerende opmerkingen past een sobere, voorzichtige conclusie. Mijn indruk is dat de feodaliteit als zodanig (in tegenstelling tot het ridderwezen) nooit een litterair thema is geweest. In de tijd waaruit ik mijn voorbeelden heb gekozen, zijn het slechts enkele facetten van het feodale complex die in de literatuur worden weerkaatst. Het beeld dat wij ons op grond daarvan uit de chansons de geste kunnen vormen, draagt vrijwel steeds een problematisch karakter: steeds weer is er sprake van een verstoring van de wederkerige relatie tussen leenheer en vazal. Die veelsoortige verstoringen vertonen juridische, politieke en morele aspecten - en daaruit laten zich, onder alle voorbehoud, gegevens afleiden omtrent het middeleeuwse denken over de feodaliteit, met name in zijn vroeg-twaalfde-eeuwse specifiek Franse vorm. De hoofse roman, en in het bijzonder de twaalfde-eeuwse Arturroman, weerkaatst een (litteraire) 'oplossing' van het (litteraire) 'probleem' van de feodale relaties, een oplossing die waarschijnlijk afkomstig is uit de Anglonormandische, Angevijjnse, wereld, maar die al gauw ook in de rest van Europa een sterke aantrekkingskracht blijkt uit te oefenen: de harmonische, horizontale relaties van het ridderwezen met zijn morele en culturele gedragscode, als tegenwicht tegen de conflictueuze, verticale relaties van de feodaliteit.

Nogmaals (en wellicht ten overvloede): ik heb alleen gesproken over tot literatuur omgestookte visies op de werkelijkheid. Verder mag ik als literatuurhistoricus niet gaan. Het is aan historici van andere denominaties om uit te maken in hoeverre ook in dit geval de werkelijkheid anders is geweest dan de literatuur.

70. C. Morris, *The Discovery of the Individual; 1050-1200*. Church History Outlines, V (Londen, 1972).

71. E. Köhler, 'Die Rolle des 'Rechtsbrauchs' (costume) in den Romanen des Chrétien de Troyes', in: *Trobadorlyrik und höfischer Roman*. Neue Beiträge zur Literaturwissenschaft, XV (Berlijn, 1962) 205-212.

De feodaliteit in de christelijke reflexie

C. W. MÖNNICH

Voorop zij gesteld, dat in dit opstel christelijke reflexie betekent: het filosofisch en theologisch denken dat zich houdt aan de lijn van de kerkelijke orthodoxie. Er is buiten dat kader zeker ook gefilosofeerd en er zijn theologische noties ter tafel gebracht, die niet eerst achteraf als ketters konden worden aangemerkt, maar die zich welbewust tegen de katholieke traditie hebben gekeerd. Dat is bij bepaalde secten als katharen en amauricianen het geval geweest. Zulke stromingen zijn echter niet bij machte geweest, de meerderheid van de denkers mee te krijgen. Die meerderheid was verdeeld genoeg, met name over de vraag wat de ware methode van filosofie en vooral van de theologie moest zijn; maar inhoudelijk staat ook voor de gewaagste dialecticus vast, dat de door de kerk verkondigde en behoede waarheid onaantastbaar was voor welke menselijke rede ook.

Nu is van deze orthodoxe reflexie te zeggen, dat zij zich houdt aan de overlevering der vaders. Wel zien wij van de tweede helft der elfde eeuw af veranderingen optreden in de beoefening der wijsbegeerte en ten antwoord daarop ook in de wijze waarop men zich buigt over de sacra pagina en daarover mediteert; maar inhoudelijk verandert er weinig of niets. Men houdt zich aan de lijn, die traditionalisme en ascetische ootmoed, niet wijzer te kunnen wezen dan de vaders, verbindt en die al in de vijfde eeuw aangegeven was door de op het kloostereiland Lerinum werkende Vincentius (gestorven vóór 450). In zijn *Commonitorium* haalt hij een brief van paus Stephanus aan bisschop Agrippinus van Carthago aan, waarin de heilige vader nadrukkelijk de regel had gesteld: 'nihil novandum, nisi quod traditum est', geen vernieuwingen, alleen het overgeleverde. Vincentius maakte daarbij de kanttekening:

De heilige en wijze man begreep namelijk, dat de structuur der vroomheid niet anders toelaat dan dat men al wat men in het geloof heeft ontvangen van de vaders, in datzelfde geloof aan de zonen zou aanzeggen, en dat wij de religie niet behoren te leiden naar waar wij het willen, maar veeleer te volgen hebben naar waar zij ons wil brengen. Daarom is het een eigenschap van christelijke modestie en ernst, niet het eigen bezit aan het nageslacht door te geven, maar te bewaren wat men van het voorgeslacht ontvangen heeft¹.

* Als voordracht gehouden op het congres van het NHG te Utrecht/Driebergen op 20 oktober 1973.

1. A. Jülicher, ed., *Vincenz von Lerinum. Commonitorium...* (2e dr.; Tübingen, 1925) 6, 9.